

מהפכת המקרא: התנ"ך בהגותם של זרמים יהודיים הרב פרופ' יהודה עמיר

שיעור 1: המקרא וביקורתו בהגותו של ברוך שפינוזה אבי ביקורת המקרא המודרנית

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, תשכ"ב), עמוד השער

מאמר תיאולוגי-מדיני ובו קצת מחקרים המראים כי חופש העיון הפילוסופי לא זו בלבד שאפשר להעניקו בלא שיתנוקו יראת-שמים ושלום המדינה, אלא, אדרבא, אי אפשר לבטלו בלא שיבוטלו עמו שלום המדינה ויראת-שמים עצמה.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, תשכ"ב), עמ' 9

נבואה או התגלות היא הכרה ודאית של דבר מן הדברים שניגלתה לבני אדם על ידי אלהים. והנביא הוא האיש המתרגם את גילויי אלהים לאלה שאין בכוחם להגיע לידי הכרה ודאית של הדברים שגילה אלהים, ולפיכך יכולים הם אך לקבל באמונה בלבד את הדברים שניגלו... מהגדרת הנבואה שהבאתי יוצא, שניתן לכנות בשם נבואה את ההכרה הטבעית. כי ההכרות שאנו מכירים באור הטבעי תלויות בהכרת אלהים והחלטותיו הנצחיות בלבד. אמנם, הכרה טבעית זו משותפת היא לכל בני-אדם – מכיון שהיא תלויה ביסודות המשותפים לכל בני-אדם – ולכן ההמון, הרודף תמיד אחר הדברים הנדירים והזרים לטבעו ומזלזל במתנות-הטבע, איננו מחשיב אותה ביותר. ולפיכך כל אימת שידובר על ההכרה הנבואית הוא רוצה שתוצא מכלל זה ההכרה הטבעית. ואף-על-פי-כן כדין רשאית זו להיקרא אלוהית לא פחות מההכרה האחרת, תהיה מה שתהיה. כי טבע האל, במידה שיש לנו חלק בו, והחלטותיו פוקדים אותה כביכול לנו. ואין היא שונה מן האחרת, מזו הקרויה אלוהית בפי כל, אלא במה שגבולותיה של ההיא רחבים מגבולותיה של זו, ובמה שחוקי הטבע האנושי, בפני עצמם, אינם עשויים להיות סיבתה. ואילו מבחינת הודאות הכרוכה בהכרה הטבעית, והמקור שממנו היא נובעת (דהיינו אלהים) אינה נופלת בשום פנים ואופן מן ההכרה הנבואית.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני (מאגנס, תשכ"ב), עמ' 25

במין פחזות מפליאה שכנעו את עצמם הבריות כי הנביאים ידעו כל מה שהשכל האנושי עשוי להשיג. ואף שמקומות מסויימים בכתבי-הקודש חוזרים ואומרים לנו במלוא-הבהירות כי הנביאים לא ידעו דברים מסויימים, הבריות מעדיפים לומר כי אין הם מבינים את כתבי הקודש במקומות הללו, במקום להודות שהנביאים לא ידעו דבר מן הדברים.

שיעור 2: המקרא בקריאתו של מדע היהדות ובקריאתו הרפורמית של הרמן כהן

נחמן קרוכמל, מורה נבוכי הזמן, עמ' ה (מהד' עמיר)

דע ידידי הקורא כי השם 'ית' (יתברך) שמו קורא הדורות מראש דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו, ובטובו מחליף ומשנה גם הדרישות גם דרכי הלימוד והוראת דרכים הטובים לישראל, ואם היה דרך ידוע טוב ונכון ומסוקל בעת מן העתים, יתכן ואפשר שיהיה הדרך הזו בעצמו בלתי מוכשר להורות בו לבני דור אחר רחוק מן הראשון גם בזמן גם בתכונה. וכן הדבר בענין שלפנינו. אם בעיני הקדמונים היה טוב להקדים מועד עניני הכתובים, בכדי להורות על עיקרי הנבואה והצפיה למרחוק, הנה מה שכבר היה טוב בזמן חכמי הפשט בין הספרדים מזמן ר' שמואל הנגיד ואילך, ועוד יותר ויותר בימינו אלה הוא ההפך – היינו לדרוש ולחקור ולהעמיד כל ענין וענין בזמן חבורו הנכון לו. ד"מ (דרך משל), במדרשי החכמים רבותינו באזני בני דורם היה טוב לישראל ליחס ד"מ כל ספר תהלים לדוד ולזמנו, ואפי' (ואפילו) המזמור על נהרות בבל יאמר שצפה דוד ברוה"ק (ברוח הקודש) דברי גלות בבל והתאונן עליהם. אולם גם מפרשי ספרד ויותר בזמננו זה, לא יפעל זה בלבות הקוראים והשומעים היודעים וצעירי הימים לפי מצב מדע דור זה מה שפעל בלבות ההוא מן התקוה והבטחון והאמונה. ואנחנו ומורינו ודורשינו ישיגו התכלית הנרצה הזו ביתר שאת, כשנבאר להם המזמור על דרך ששורר אותו בן לוי מן הלויים משוררי המקדש שהכריחו הבבליים לגלות מארץ חמדתם וממקדשם לערבות שוממות שעל נהר כבר, והם הולכים וכנוריהם החביבים להם מכל מאודם על כתפם, וביגיעם בדרך תלו אותם לא על ארזים ועצי עדן שבארצם כי אם על ערבים שפלי הקומה שבבל, ומנהיגי השביה והגולה מבקשים לשמוע משיר הקודש, והאחד משורר בחום לבבו ורוחו המלאה מעצבון על מה שאבדו, ונדר ושבועה שלא לשכחו בארץ מרחק, וחפץ ותקות הנקמה בשכניהם הרעים שלא עזבו עדיין ארץ מולדתם – ועל דרך זה כל דברי המזמור אש לוחט שלהבת יה על כל הקורות הקרובות שראו בעיניהם, ועדות נאמנה על רוב ועומק אהבתם באין קץ ותכלית לארצו ולעמו ולאלהיו; וכל זה מה שיפעל פעולה קדושה, טובה גם באזני ובלב הדור האחרון הזה ותוליד בקרבו כל כשרון וטוב חכמה וצדק, לפי צורך הזמן הנוכחי, מה שלא יושג כלל בהקדים המזמור בפי דוד בתחלת עלות שחר הצלחת העם והמדינה, ולא ידעו מבבל כי אם אולי למשמע אוזן שמץ. ובפרט הצעירים שקראו כבר בקצורי קורות ימות עולם הנמצאים בידיהם לרוב, לא בלבד כי נאבד הפעולה הטובה שיש להשיג מדרוש וקריאת המזמור ההוא, כי אם עוד תבחל נפשם בפירושנו ובמדרשנו בו.

הרמן כהן, דת התבונה ממקורות היהדות (מוסד ביאליק, 1971) עמ' 230

ומתוך כך (מתוך הדגשת היות החטא עניינו של היחיד וביטול הרעיון של 'אבות אכלו בסר') משתנה גם מהותו של אלוהים. לא כוחו כמעניש הוא סימן ההיכר המובהק של שלטונו; חפץ הוא בשוב רשע מדרכו, אינו חפץ לכן במיתתו אלא הרבה יותר בחייו...

כך נולד האדם החדש, בדרך זו נהיה האינדבידואל ל'אני'. החטא אינו יכול להתוות את דרך החיים. יש אפשרות לתשובה מדרך החטא. האדם יכול להיות לאדם חדש. אפשרות זו לטרנספורמציה-עצמית עושה את האינדבידואל ל'אני'. על ידי חטאו שלו נעשה האדם לאינדבידואל; על ידי אפשרות התשובה מן החטא נעשה האינדבידואל החוטא ל'אני' חופשי. רק עם אדם זה שנולד מחדש יכולה הקורלציה עם אלוהים להיות אמיתית. אין אלוהים חפץ ברשע ובמותו; חפץ הוא בשובו מדרכו ומתוך כך בחייו, בחייו החדשים...

ועכשיו בא הסיום המלא: "השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה" (יחזקאל יח, לא) במשפט זה התעלה יחזקאל על כל הנביאים שקדמוהו. שהרי הללו התנבאו רק על הלב החדש והרוח החדשה שאלוהים עתיד ליתן כאשר הוא, לפי ירמיהו, יכרות ברית חדשה עם ישראל. ואילו יחזקאל אומר: "עשו לכם לב חדש ורוח חדשה". כאן מגיע היחיד לידי בשלוותו המלאה ב'אני'. ליחיד נהיה האדם מתוך הכרתו בחטאו שלו. ואולם הוא נעשה ל'אני' מכוח סמכותו לברוא לעצמו לב חדש ורוח חדשה.

הרמן כהן, דת התבונה ממקורות היהדות (מוסד ביאליק, 1971) עמ' 240

הלב החדש והרוח החדשה הם מטלות, וכאלה הם נשאים לעולם. גם ה'אני' אין דינו להיות אלא מטלה. כשם שאין לתאר במציאות הקונקרטית לב חדש כך אין לשרטט את דמותה המוגמרת של משמעות האני הנולד. כמו האתיקה כך גם הדת אינה עוסקת אלא במטלות, שהן על פי הגדרתן אינסופיות, ושמטותן כך גם אין תהליך יישובן יכול להיות אלא אינסופי.

שיעור 3: המקרא של מרטין בובר ופרנץ רוזנצווייג

מרטין בובר, "הומאניות עברית", בתוך: תעודה ויעוד ב (הספריה הציונית, 1961), עמ' 128

מה שיש לו (למקרא) לומר לנו ומה שאין ללמוד משום ספר אחר שבעולם בפשטות כזו ובעוז כזה הוא, שיש אמת ושקר ושטעמה קיומה של הישות האנושית שרניים בהכרעה לצד האמת ונגד השקר; ועוד, שיש צדק ועוול, ושישועת האדם תלויה בבחירת הצדק ודחיית העוול;

ועוד, שיש בזה משום הרסת מהותנו, אם מבחינים אנו בין תחומי ההווה, שבהם יפה כוחו של הניגוד בין אמת ושקר, צדק ועוול, ובין תחומי ההווה, שאין כוחו יפה בהם, וכן מחוייבים, למשל, להגיד אמת בחיים הפרטיים ואילו בחיים הציבוריים רשאים לשקר, או שיש לנהוג בצדק ביחסים שבין אדם לחברו, אבל ביחסים שבין עם למשנהו מותר העוול ואפילו למצווה ייחשב.

מרטין בובר, "הדו-שיח בין האלוהים לאדם במקרא", בתוך: תעודה ויעוד א (הספריה הציונית,

1961), עמ' 244-246

מבקש אתה להכיר הכרה ברורה את גדולתו של אותו גילוי, שגילתה תורת ההווה של המקרא לדורי דורות, צא וראה מה בין כתבי הקודש של ישראל לכל אותם הספרים הקדושים של האומות, שקרקע גידולם מחוץ לתחום השפעתו של התנ"ך. אין לך בכל הספרים הללו שום ספר כמותו של המקרא, שהדו-שיח בין השמים לארץ ממלא את כל חללו. הוא מספר לנו על אלוהים הקורא אל האדם וחוזר וקורא אליו, ועל האדם הקורא אל האלוהים וחוזר וקורא אליו. האלוהים מודיע לאדם את עצתו אשר יעץ על העולם... מגלה לו את רצונו ותובעו לתת ידו למילואו; אבל אין האדם כלי-שרת סתום-עין, הוא נברא להיות בן-חורין אפילו בפני קונו, והבחירה בידו לציית לו או לסרב...

אבל לא היחיד בלבד הוא שהקול של מעלה מדבר אליו בכתבי הקודש, אף אל הציבור הקול מדבר... כאן עם בבחינת עם עומד כנגד אלוהיו ומקבל את תורתו מפיו בלי הרף. כמותו של היחיד אף העם נתבע להשתתף בקיומו של רצון האל על פני האדמה. וכמותו של היחיד בחייו הפרטיים, אף בחייו הציבוריים חייב להתקדש, להיות "עם קדוש". ומה היחיד ניתנה הברירה בידו, אף העם בן-חורין הוא באשר הוא עושה ובאשר הוא חדל – לענות לדבר האל הן או לאו.

פרנץ רוזנצווייג, נהרים (מוסד ביאליק, תשכ"א), עמ' 26-27

כל המנסה לומר כיום דבר מחייב, על אחריותו שלו הוא אומר מה שאומר; ואם יש רבים היכולים לענות אמן אחרי אני-מאמין שלו – הרי הוא אינו רואה אותם, ואין הקולות מצטרפים למקהלה. עם זאת, מה שבפיו, עד כמה שהוא מביע מלה-במלה ניסיון של אמת, אינו 'סובייקטיבי'... אדם זה אינו בעל אמונה ואף אינו בעל כפירה. הוא מאמין והוא מפקפק. אינו אפוא לא זה ולא זה, אבל הוא חי; ביתר דיוק: אין הוא אוחז באמונה או בכפירה, אבל אמונה וכפירה מתרחשות לו. אינו מצווה על דבר זולתי זה: שלא לחמוק מן המתרחש, ולציית לו לכשיתרחש... כזקוק זה העובר על הנוף השרוי בחשכה, עתים מאיר כברת-ארץ זו, עתים אחרת, עתים מתעמם, כן אדם זה – ימי חיי מאירים לפניו את המקרא, מגיחים לפניו בתוך מעשי-אנוש שבמקרא את שלמעלה-מן-האנושי – היום כאן ומחר שם, ואין בהיום כל ערובה למחר. אמרנו: בתוך מעשי-אנוש, כי אנושי הוא המקרא בכולו. אלא שבכל מקום שבו, עלול אנושי זה, תחת קרני אורו של יום מימי החיים, להיעשות שקוף, ולפתע יימצא כתוב בכבשון לבו של אותו אדם, ולמשך פעימת-לב אחת יהיה האלוהי שבכתב-אנוש זה ודאי ונהיר לו כמו קול קורא ששמע לבו אותה שעה. לא כל מה שבמקרא שייך לו, לא היום ולא לעולם. לא. אבל יודע הוא גם יודע שהוא שייך לכול...

אנו (בובר רוזנצווייג) מתרגמים את המקרא בתורת הספר האחד. אף לדידנו יצירתו של רוח אחד הוא. את שמו של היוצר אין אנו יודעים; כי הוא היה משה, נבצר ממנו להאמין. בינינו אנו מציינים אותו באותו סימן המקובל במדע הביקורתי לסימון העורך שחתם, לפי סברת המדע הזה, את המקרא – באות R. אלא שאנו פותרים אות זו לא ב'רידקטור' (עורך) אלא ב'רבנו'. שכן אחד הוא מי היה ומה היו המקורות שהיו מצויים לו, מכל מקום הוא מורנו והתיאולוגיה שלו היא תורתנו... לדידנו, אחדותו של הספר הקרוא היא הבאה כהשלמה לאחדותו של הספר הכתוב. אלו, כזו כן זו, הן בגדר נס. לעין הבוחנת בחינה היסטורית שתיהן, הן התורה הכתובה והן התורה הקרואה, הן בחזקת ריבוי; ריבוי של דורות, של סופרים, של קוראים. ואילו בפני המבט שאינו מסתכל בספר מבחוץ, אלא מתבונן בו מתוך זיקה פנימית ושלייכות פנימית, נגלית אחדותו לא של הספר הכתוב בלבד, אלא גם של הקרוא עמו. מה שם אחדות התורה, אף כאן אחדותו של תלמוד-תורה, אחדותו של תלמודי שלי עם תלמודם של דורות.

שיעור 4: המקרא בקריאתו החילונית-ציונית של דוד בן גוריון

מתוך ההכרזה על הקמת מדינת ישראל (מגילת העצמאות):

בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי. לאחר שהוגלה העם מארצו בכוח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית...

זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית. מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוצ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות...

מתוך בטחון בצור ישראל הננו חותמים בחתימת ידינו לעדות על הכרזה זו, במושב מועצת המדינה הזמנית, על אדמת המולדת, בעיר תל-אביב, היום הזה, ערב שבת, ה' אייר תש"ח, 14 במאי 1948.

שיעור 5: המקרא בקריאות פמיניסטיות

בראשיות / יהודית כפרי (ילידת 1935, כפר החורש)

למה היא לא נעמדה	...איך זה קרה?
באמצע הדרך	ואיפה היתה שרי?
ולחשה מבעד לשפתים חשוקות:	איך היא יכלה לסמוך
לא תעבר בדרך הזה	על אל כל כך עריץ
כל עוד אני חיה!	שיגן ברגע האחרון?
לא את הילד הזה	[...]
שחפינו לו מאה שנה,	
לא את הילד	
שבנפשונו.	

מרים / יוכבד בת מרים (1900, מינסק – 1980, תל אביב)

עמדה מהלחש מנדנדת	...אתה, אתה בסער
במלבן פעמי הגל.	גופך משתרבב כתף,
גחנה על התינוק כנדר,	אתה במחולך מול להט
כצו,	ריח חולות ואין-סוף,
כפדות,	
כגורל.	– אספר מקנאה ומצרעת,
	אספר מלינה על עצמי.
	השבעתיך בנזירותך לא נכנעת,
	בבדידותך הזהורה נא חי!

הגר / יוכבד בת מרים

אַלְמִגִּיָּה תִלְתֶּה עַל הַלֵּיל
וְתִלֵּךְ דָּלָה וְדְמוּמָה.
יֵרַח בְּחוֹמַת הַמַּיִם
צָלֵל, הַשֶּׁתֶּקֶשֶׁק וְגֹועַ.

לְבָדָה, רַק הִיא, הַדֶּרֶךְ,
מְנַשֶּׁבֶת כְּמַלְכֵּן אֱלֹהוֹת,
כְּכַתְּבַת קַעֲקַע מְסַתְּחָרֶרֶת
הַפְּלִיגָה מְתִינוּק וּבְדִידוֹת.

– אֵלֶיךָ לֹא אָשׁוּב, מוֹלָדֶת,
כְּסָפִינְכֶם בְּפֶתַח חֲמָה,
אֲשָׁאֵר הִנֵּה כְּאֵן מוֹל הַדֶּר
מְדַבֵּר, גּוֹרֵל וְתַעֲלוּמָה...

